

Pomerania – Prussia – Polonia

Andrzej Jędrzejak

Pomerania – Prussia – Polonia

Rozprawy ofiarowane
prof. Wiesławowi Długokęckiemu
z okazji 65. urodzin

pod redakcją
Rafała Kubickiego

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Gdańsk 2022

Recenzent
dr hab. Radosław Biskup, prof. UMK

Redakcja tomu
Rafał Kubicki

Redaktor Wydawnictwa
Ewelina Ewertowska

Projekt okładki i stron tytułowych
Jan Rutka

Na okładce fragment mapy: Kaspar Hennenberger, *Prussia accurate descripta* [1636 r.],
współautorzy: Evert Sijmonszoonn Hamersvelt, Johannes Janssonius, Salamon Rogiers,
<https://polona.pl/item/prussia-accurate-descripta,Mzc0MTI1MQ/> (domena publiczna)

Skład i łamanie
PRACOWNIA

Publikacja sfinansowana ze środków Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-425-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Spis rzeczy

Przedmowa (<i>Rafał Kubicki</i>)	5
Tabula Gratulatoria	7
Bibliografia prac prof. Wiesława Długokęckiego za lata 1984–2021 (<i>zestawiła Aleksandra Girsztowt</i>)	9
Prace doktorskie, magisterskie i licencjackie napisane pod kierunkiem prof. Wiesława Długokęckiego	22

CZĘŚĆ I: POMERANIA

Marek Golemski	
Połabskie plemię <i>Leubuzzi</i> (Lubuszanie, Lubuszycy, Lubusze?) i problem ziem dorzecza środkowej Odry (<i>terra lubus</i>)	31
Stanisław Rosik	
„Chrzest Pomorza” a hagiografia św. Wojciecha. Refleksje nad kształtowaniem pamięci o początkach chrześcijaństwa nad Bałtykiem	42
Rafał Kubicki	
Pielgrzymki pokutne z Głównego Miasta Gdańska w pierwszej połowie XV w.	50
Zofia Maciakowska	
Średniowieczna granica pomiędzy dobrami biskupa włocławskiego pod Gdańskiem a patrymonium Głównego Miasta	62
Aleksandra Girsztowt, Julia Możdżeń	
Najstarsze statuty cechowe Chojnic. Część 1: Statut krawców z 1417 r.	81
Rafał Simiński	
Albert Hasenvot – mieszczanin koszaliński i kołobrzeski z przełomu XIV i XV w. Z badań nad pochodzeniem i podstawami majątkowymi elity władzy miasta Kołobrzeg w późnym średniowieczu	92
Klemens Bruski	
Szesnastowieczne lemaństwa w dobrach królewskich na Pomorzu Gdańskim i ich geneza. Cz. 1: Starostwo gniewskie	120
Barbara Pospieszna	
Groteskowa figura akrobaty na renesansowym kaflu ze Starego Przedmieścia w Gdańsku.	130
Sławomir Kościelak	
„Niedopatrzna ręka” z fajką. Uwagi na temat przyczyn zdekompletowania i dziejów ujawnienia XVIII-wiecznego rękopisu <i>Echo sepulchralis</i> autorstwa Jana Godfryda Borka	143
Edmund Kizik	
Odkrywanie i popularyzacja obrazu <i>Sąd Ostateczny</i> Hansa Memlinga w XIX w.	156

Radosław Gaziński	
Źródła do dziejów żeglugi i handlu morskiego w książęcych zespołach archiwalnych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Szczecinie	175
Barbara Klasa	
Obraz średniowiecznego Pomorza w <i>Dziejach Polski</i> Wacława Sobieskiego	186

CZĘŚĆ II: PRUSSIA

Dariusz Makiłła	
O traktacie dzierzgońskim (7 lutego 1249 r.) jako <i>fons iuris cognitionis</i>	205
Tomasz Jasiński	
Uwagi o rytmice <i>Kroniki</i> Piotra z Dusburga i <i>Translacji św. Barbary</i> . Przyczynek do studiów nad najstarszym dziejopisarstwem krzyżackim w Prusach	218
Witold Świętosławski	
Pałki średniowiecznych Prusów	234
Elżbieta Kowalczyk-Heyman	
Przyczynek do badań nad dziejami granicy mazowiecko-krzyżackiej	244
Seweryn Szczepański, Łukasz Szczepański	
Zaginione osady średniowieczne w rejonie jeziora Jeziorak (studium historyczno-archeologiczne na podstawie nowych źródeł)	255
Marian Dygo	
The Five Paths of Dorothea of Montau	282
Waldemar Rozynekowski	
Kult św. Wawrzyńca, diakona i męczennika w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach – wybrane przykłady	300
Radosław Krajniak	
Niecico o średniowiecznych plebanach kościoła parafialnego w Chełmnie	310
Andrzej Radziwiński	
Ustawodawstwo synodalne diecezji chełmińskiej na tle nieznanych statutów biskupa Jana Marienaua	326
Krzysztof Kwiatkowski	
List Ulricha von Jungingena do księżnej mazowieckiej Aleksandry z 5 czerwca 1410 r.	339
Marek Radoch	
Karły w służbie zakonu niemieckiego w Prusach.	378
Roman Czaja	
Paragraf pruski w przywilejach lokacyjnych miast	402
Krzysztof Kopiński, Janusz Tandecki	
Miasta pruskie po pokoju brzeskim z 31 grudnia 1435 r. Przyczynek źródłowy	411

Sławomir Józwiak, Janusz Trupinda	
W sprawie pozyskiwania dębowego drewna budowlanego w ziemi chełmińskiej w świetle listu prokuratora papowskiego do wielkiego mistrza z 30 stycznia 1447 r.	423
Andrzej Gierszewski	
Karczmy i karczmarze w komornictwach Labiawy i Laukiszek w czasach władztwa zakonu krzyżackiego	431
ks. Andrzej Kopiczko	
Uposażenie proboszczów i parafii w diecezji warmińskiej pod koniec XVI w. na przykładzie archiprezbiteratu reszelskiego	460
Alicja Dobrosielska	
Olsztyn na zaginionej mapie z XVII w.	473
Stanisław Achremczyk	
Rapt na Powiślu	484
ks. Wojciech Zawadzki	
Wdrażanie zachodniopruskiego ustawodawstwa funeralnego w superintendenturze malborskiej na przełomie XVIII i XIX w.	495
Piotr Oliński	
Spory benedyktynek toruńskich z władzami pruskimi w związku z działaniami kasacyjnymi	504
Wiesław Sieradzan	
Hotel „König von Preussen” w Malborku i Bernhard Schmid (1872–1947)	516

CZĘŚĆ III: POLONIA

Paweł Kawiński	
Historyczno-genetyczne tło Gallowego podania o Piaście i Popielu	533
Agnieszka Teterycz-Puzio	
Jak wyglądali Konrad I Mazowiecki i jego synowie?	556
Antoni Barciak	
Postrzeżenie Śląska i Ślązaków oraz sąsiednich narodów przez autora <i>Rocznika głogowskiego</i> Kaspara Borgeniego	567
Jan Tyszkiewicz	
Srebro Wasyla III	577
Cezary Kukło	
O parobkach i dziewczkach czeladnych w gospodarstwie chłopów podlaskich w końcu pierwszej połowy XIX w.	583
Grzegorz Rostkowski	
Zagadnienie upadku państwa chazarskiego w badaniach polskich (1975–2016)	596
Spis ilustracji, map i wykresów.	613

WALDEMAR ROZYNKOWSKI
(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Kult św. Wawrzyńca, diakona i męczennika w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach – wybrane przykłady

Wstęp

Tematem niniejszego artykułu jest ukazanie wybranych przejawów kultu jednego z najbardziej popularnych świętych okresu średniowiecza, mianowicie św. Wawrzyńca, diakona i męczennika. Pod względem terytorialnym tekst dotyczy obszaru państwa zakonu krzyżackiego w Prusach¹. Mając na uwadze podział kościelny, będziemy się odnosić do obszarów wchodzących w skład następujących diecezji: chełmińskiej, pomezkańskiej, warmińskiej oraz sambijskiej. Nie odwołujemy się więc do północnej części diecezji wrocławskiej, czyli do tzw. archidiaconatu pomorskiego, który od początku XIV w. wchodził także w skład państwa zakonnego².

Życie i początki kultu

Święty Wawrzyniec pochodził z Hiszpanii, tradycja przekazała imiona jego rodziców: Orencjusz i Pacjencja. Papież Sykstus II (257–258) miał go wyświęcić na diakona i ustanowić archidiaconem, czyli pierwszym spośród siedmiu diakonów w Rzymie. Tenże papież miał mu również powierzyć administrację dóbr kościelnych oraz opiekę nad ubogimi. Lata jego życia oraz męczeństwo przypadły

¹ Zagadnienie kultu św. Wawrzyńca w granicach państwa zakonnego podjęła E. Tidick, *Beiträge zur Geschichte der Kirchen-Patrozinien im Deutschordenslande Preussen bis 1525*, „Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1926, Bd. 22, s. 380–383, 448–449. Szerzej o kulcie św. Wawrzyńca w średniowieczu na ziemiach polskich zob. W. Rozynkowski, *O najstarszych przejawach kultu św. Wawrzyńca w Polsce*, „Diakon” 2015–2016, t. 12–13, s. 55–63.

² Zob. A. Radziwiński, *Kościół w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach 1243–1525. Organizacja, uposażenie, ustawodawstwo, duchowieństwo-wierni*, Malbork 2006.

na czas prześladowań chrześcijan za czasów cesarza Waleriana (253–260). Wczesne legendy łączyły śmierć Wawrzyńca ze ścięciem papieża, które miało mieć miejsce 6 sierpnia 258 r. Diakon miał ponieść męczeńską śmierć cztery dni później, a więc 10 sierpnia³.

Nad grobem św. Wawrzyńca cesarz Konstantyn wzniósł okazałą bazylikę, jej patronem został święty męczennik. Bazylika należała do grona siedmiu bazylik większych Rzymu. Kiedy w 1300 r. ogłoszono w kościele pierwszy Rok Święty, bazylika św. Wawrzyńca została wybrana na jedną z siedmiu świątyń, w której można było uzyskać odpust jubileuszowy. Z biegiem czasu św. Wawrzyniec stał się jednym z najbardziej popularnych świętych męczenników z pierwszych wieków istnienia Kościoła. Był obierany na patrona licznych kościołów i wielu pragnęło posiadać jego relikwie.

Do rozwoju kultu św. Wawrzyńca w Europie, a szczególnie w Niemczech, przyczyniło się wydarzenie z 10 sierpnia 955 r., mianowicie zwycięstwo późniejszego cesarza niemieckiego Ottona I nad Węgrami, nad rzeką Lech. Przypisano je bowiem orędownictwu patrona dnia, czyli św. Wawrzyńcowi. Sam cesarz przyczynił się do rozwoju popularności kultu męczennika, m.in. poprzez sprowadzenie jego relikwii⁴.

W ikonografii św. Wawrzyniec przedstawiany jest jako młody mężczyzna w stroju diakona, w dalmatyce, zwykle z tonsurą. Głównym jego atrybutem jest żelazna krata, czyli narzędzie tortur. Inne symbole, które mu towarzyszą, to: księga lub zwój, krzyż, gałązka palmowa, kadzielnica oraz sakiewka lub torba ze złotymi monetami. W miarę rozwoju kultu stał się on patronem wielu grup społecznych i środowisk, np. ubogich, piekarzy, praczek, pszczelarzy, bibliotekarzy, strażaków czy studentów⁵.

³ Zob. W. Zaleski, *Święci na każdy dzień*, Łódź 1982, s. 459–461; *Martyrologium, czyli wspomnienie świętych przypadające na poszczególne dni roku*, oprac. H. Fros, Warszawa 1984, s. 167–168; B. Kottling, *Laurentius* [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 6, Freiburg 1986, kol. 830–831; H. Fros, F. Sowa, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków 1975, s. 521; R. Kurek, *Leksykon świętych i sławnych diakonów*, Kraków 2013, s. 300–304.

⁴ S. Beissel, *Die Verehrung der Heiligen und ihrer Reliquien in Deutschland im Mittelalter*, Darmstadt 1976, Theil 1, s. 86. Informacje o relikwiach na terenie Niemiec zob. *ibidem*, s. 96, 102; Theil 2, s. 23, 25–26.

⁵ K.H. Krüger, *Laurentius* [w:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 5, Stuttgart–Weimar 1999, kol. 1757–1758. Zob. także K. Szczepkowska-Naliwajek, *Relikwiarze średniowiecznej Europy od IV do początku XVI wieku. Geneza, treści, styl i techniki wykonania*, Warszawa 1996, s. 18; R. Cammilleri, *Wielka księga świętych patronów*, Kielce 2001, s. 83–84, 493; J. Patyra, *Wawrzyniec*, 2. *W ikonografii* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin 2014, kol. 296–297; R. Kurek, *Leksykon świętych...*, s. 304.

W liturgii

Śladów kultu św. Wawrzyńca na obszarze państwa zakonnego należy poszukiwać przede wszystkim w liturgii. W tym momencie odwołamy się do kalendarzy liturgicznych. Odnotujmy, że w średniowieczu powszechnie w kalendarzach liturgicznych w całej Europie, w tym w diecezjach na obszarze Polski, pod datą 10 sierpnia celebrowano obchody liturgiczne ku czci św. Wawrzyńca⁶.

W kalendarzu krzyżackim, który zapewne obowiązywał w diecezjach pruskich (chełmińska, pomezkańska, sambijska oraz warmińska), obchody liturgiczne św. Wawrzyńca diakona spotykamy także pod datą 10 sierpnia. Celebrowano je w randze *semiduplex* (wyższymi były: *duplex* i *totum duplex*)⁷. Dodajmy, że obchody męczennika posiadały także oktawę⁸.

Relikwie

Ważną częścią kultu świętych był kult relikwii. Od początku średniowiecza z każdym kolejnym wiekiem oddawana im cześć przybierała na sile⁹. Już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa umieszczano je w świątyniach, a w średniowieczu narodził się zwyczaj stawiania relikwii na ołtarzu¹⁰.

W świetle dotychczasowych badań możemy założyć, że w granicach państwa zakonnego nie znajdowało się wiele doczesnych szczątków św. Wawrzyńca. W tym momencie możemy odwołać się tylko do dwóch prawdopodobnych przykładów ich obecności. Wydaje się, że już od średniowiecza znajdowały się one w kościele św. Janów w Toruniu. Wskazuje na to zachowany wykaz relikwii z 1641 r., pośród których spotykamy relikwie tego męczennika¹¹.

⁶ Zob. H. Grotfend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Bd. 2, Abt. 1, Hannover 1892; Abt. 2, Hannover–Leipzig 1898; *Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 2007, s. 134–212; H. Wąsowicz, *Chronologia średniowieczna*, Lublin 2013, s. 618.

⁷ Zob. W. Rozyński, *Omnes Sancti et Sanctae Dei. Studium nad kultem świętych w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackiego*, Malbork 2006, s. 58.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Zob. J. Kracik, *Relikwie*, Kraków 2002; M. Starnawska, *Świętych życie po życiu. Relikwie w kulturze religijnej na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 2008.

¹⁰ Por. J. Braun, *Das christliche Altargerät in seinem Sein und in seiner Entwicklung*, München 1932, s. 469–474, 492–498.

¹¹ A. Grabowska-Lysenko, „Do rozmnożenia chaley Panskiej y czczci SS. Iego”. O niektórych relikwiarzach z toruńskiego kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty, związanych z nimi ołtarzami i ich znaczeniu dla dziedzictwa regionu – na marginesie niedawnego odkrycia zbioru relikwii

W sprawozdaniu powizytacyjnym parafii w Rożentalu z drugiej połowy XVII w., parafii położonej w granicach diecezji chełmińskiej, czytamy, że w świątyni znajdowały się relikwie św. Wawrzyńca: „Pacificalia 2, unum de novo reformatum cum reliquiis s. Stefani, Laurentii etc.”¹². Nie możemy wykluczyć, że ich geneza sięga średniowiecza. Dodajmy, że kościół w Rożentalu nosił wezwanie właśnie tego świętego diakona i męczennika¹³.

Mając na uwadze znaczną liczbę kościołów noszących wezwanie św. Wawrzyńca oraz jego popularność, możemy przypuszczać, że relikwii męczennika mogło być znacznie więcej. Niestety trudno je uchwycić w średniowiecznych źródłach. Dalsze szczegółowe badania mogą jednak zmienić dotychczasowy stan naszej wiedzy.

Patron obiektów sakralnych

O świętych myśłano przede wszystkim jako o patronach. Jednym z elementów tego zjawiska stał się ich patronat nad obiektami sakralnymi, określane jako patrocinium lub wezwanie¹⁴. Zauważmy jednocześnie, że patronat świętych nie ogniskował się tylko na świątyni (budynku), ale również na wspólnocie, która się w niej gromadziła. Patron świątyni był jednocześnie patronem całej wspólnoty, np. parafialnej, a szerzej – świętym orędownikiem wszystkich, którzy nawiedzali miejsce, któremu on patronował.

1. Patronat nad świątyniami parafialnymi

Świętego Wawrzyńca spotykamy przede wszystkim jako patrona świątyni parafialnych. Najstarsze fundacje mu poświęcone na obecnych ziemiach polskich sięgają już XII w.¹⁵ W literaturze zwrócono uwagę na fakt, że do rozwoju kultu św. Waw-

w toruńskiej katedrze [w:] *Dziedzictwo Torunia i ziemi chełmińskiej – odkrycia i reinterpretacje*, red. M. Jakubek-Raczkowska, Toruń 2021, s. 195, 199.

¹² *Visitationes episcopatus Culmensis Andrea Olszowski culmensi et pomesaniae episcopo A. 1667–1672 factae*, wyd. B. Czapla (Fontes TNT, t. 6–10), Toruń 1902–1904, s. 401.

¹³ W. Rozykowski, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w diecezji chełmińskiej w czasach panowania zakonu krzyżackiego*, Toruń 2000, s. 166.

¹⁴ Zob. A. Witkowska, *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, s. 49–58.

¹⁵ W. Rozykowski, *O najstarszych przejawach...*, s. 59.

rzyńca już w XI w. przyczyniły się zapewne pierwsze grupy benedyktynów przybywających na obszar Polski z terenów dzisiejszej Belgii¹⁶.

Wezwania św. Wawrzyńca spotykamy w średniowieczu w granicach państwa zakonnego. Święty ten był wybierany przede wszystkim na patrona wiejskich świątyń parafialnych. W poszczególnych diecezjach przedstawiało się to następująco:

- diecezja chełmińska: Bierzgłowo, Bursztynowo, Kiełpiny, Kijewo Królewskie, Pokrzydowo, Rożental oraz Ryńsk¹⁷,
- diecezja pomezkańska: Chrośle, Gościszewo, Mątyki oraz Szczepanki,
- diecezja sambijska, prawdopodobnie świątynia w miejscowości Święty Wawrzyniec,
- diecezja warmińska: Gryżliny, Kochanówka, Krekole (współpatron), Mingajny oraz Pluty¹⁸.

Jak widać, największą liczbę patronatów św. Wawrzyńca spotykamy w diecezji chełmińskiej. Być może taki stan rzeczy należy wiązać z faktem, że na obszarze tej właśnie diecezji powstała chronologicznie najstarsza sieć parafialna. Trzeba jednak pamiętać, że dla znacznej części świątyń trudno ustalić brzmienie wezwania. Odwołajmy się do liczb. W granicach diecezji chełmińskiej erygowano w średniowieczu 117 parafii, niestety aż dla 14 świątyń parafialnych nie znamy wezwań. Podsumowując, można jednak przyjąć, że liczba siedmiu wezwań św. Wawrzyńca w tej diecezji to liczba znacząca¹⁹.

2. Patronat nad kościołami i kaplicami filialnymi

Kolejną grupę obiektów sakralnych, którym patronował św. Wawrzyniec, stanowią świątynie filialne. W znacznym stopniu były one ulokowane na przedmieściach. W granicach państwa zakonu krzyżackiego w Prusach św. Wawrzyniec patronował samodzielnym obiektom na przedmieściach: Golubia, Nowego Miasta Lubawskiego oraz Starego Miasta Torunia, a także kościołom i kaplicom w: Frydlądzie, Gutkowie, Rynie i Witoszewie²⁰.

Warto nadmienić, że przy przywołanych kościołach i kaplicach często zakładano cmentarze. Może więc istniał jakiś związek kultu świętego męczennika z pamięcią, wstawiennictwem i modlitwą za zmarłych.

¹⁶ Cz. Deptuła, *Krąg kościelny płocki w połowie XII w.*, „Roczniki Humanistyczne” 1959, t. 8, z. 2, s. 38.

¹⁷ W. Rozyński, *Powstanie i rozwój...*, s. 180–186.

¹⁸ *Idem, Omnes Sancti et Sanctae Dei...*, s. 111, 116.

¹⁹ *Idem, Powstanie i rozwój...*, s. 180–186.

²⁰ *Idem, Omnes Sancti et Sanctae Dei...*, s. 144.

3. W zakonie krzyżackim

Warto postawić także pytanie o obecność patronatu św. Wawrzyńca nad obiektami sakralnymi, które spotykamy w środowisku zakonu krzyżackiego. Niestety w większości przypadków trudno ustalić głównych patronów kaplic w krzyżackich domach zakonnych. Możemy się jednak odwołać do jednego bardzo wymownego przykładu, mamy tu na myśli obiekt znajdujący się na przedzamczu w Malborku, który oddano pod opiekę św. Wawrzyńca²¹. Odwołanie do patrona spotykamy w wielu źródłach, m.in. w spisach inwentarzowych²². W kościele znajdował się ołtarz św. Wawrzyńca: „sente Lorenz altare” (lata: 1417, 1418)²³.

W literaturze wspomina się, że wezwanie św. Wawrzyńca miała nosić kaplica w krzyżackim domu zakonnym w Pokrzywnie²⁴. Niestety nie znamy źródeł, które by jednoznacznie potwierdzały powyższe ustalenia.

Odniesienia w topografii

Patronat świętych nad obiektami sakralnymi, w tym św. Wawrzyńca, wychodził poza mury świątyń. Ilustrują to bardzo dobrze nazwy ulic (traktów), które w miastach spotykamy w sąsiedztwie kościołów. Bardzo częstym zjawiskiem było nadawanie nazw pochodzących od patronów ulicom położonym w pobliżu świątyń. Wydaje się, że na omawianym obszarze odwołanie do patronatu św. Wawrzyńca w nazewnictwie ulic (traktów) pojawiają się stosunkowo rzadko. Jest to związane zapewne z tym, że świętego tego nie spotykamy jako patrona głównych obiektów sakralnych położonych w miastach.

Możemy się jednak odwołać do dwóch przykładów. Pierwszy dotyczy Torunia. W księdze szosu Starego Miasta oraz przedmieść staromiejskich Torunia z 1394 r. spotykamy odniesienia topograficzne, w których odwoływano się do świątyni św. Wawrzyńca, a dokładnie do jej patrona²⁵. I tak jest mowa o obszarze (ulicy,

²¹ S. Józwiak, J. Trupinda, *Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach wielkich mistrzów (1309–1457)*, Malbork 2011, s. 97–99.

²² W. Rozyński, *Omnes Sancti et Sanctae Dei...*, s. 164.

²³ *Das Marienburger Ämterbuch*, hg. v. W. Ziesemer, Danzig 1916, s. 148–149.

²⁴ Zob. E. Tidick, *Beiträge zur Geschichte...*, s. 382, 448; *Diecezja Chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928, s. 537.

²⁵ K. Mikulski, *Kwartał św. Wawrzyńca (Przedmieście Chełmińskie) – sieć drożna i osadnictwo przed połową XVII wieku w świetle źródeł historycznych* [w:] *Toruń średniowieczny i nowożytny*, red. J. Chudziakowa (Archaeologia Historica Polonia, t. 19), Toruń 2011, s. 12–13, 17.

trakcie): „By sinte Lorencz an dem tore”²⁶, „Circa sanctum Laurencium”²⁷. Przy opisie położenia jednej z działek w dokumencie z 1384 r. użyto określenia: „Mauer bey St. Lorentz-Kirchhoff”²⁸.

Drugi przykład dotyczy średniowiecznego Malborka. Bramę przy kościele św. Wawrzyńca, przypomnijmy położonego w kompleksie krzyżackiego domu zakonnego, określono w księdze wydatków komtura domowego z 1412 r. mianem: „tore by synte Lorincz”²⁹.

Toponimia

Interesującym źródłem historycznym są nazwy miejscowe, czyli tzw. toponimia³⁰. Dla naszych rozważań szczególnie ważna jest relacja między szeroko pojętym kultem świętych w Kościele a nazwami miejscowości lub ich części, i to zarówno w odniesieniu do miast (osiedla), jak i wsi (kolonie, osady, przysiółki). Zjawisko to zostało określone mianem hagiotoponimii³¹.

W diecezji sambijskiej znajdujemy miejscowość parafialną o nazwie Święty Wawrzyniec („Sanct Lorentz”), w której znajdowała się świątynia³². Choć niewiele możemy powiedzieć o historii religijnej tego miejsca, to zapewne związek jego nazwy z patronem znajdującego się w nim obiektu sakralnego, czyli św. Wawrzyńcem, wydaje się bardzo prawdopodobny. W świetle inwentarza świątyni z 1569 r. wiemy, że na jej wyposażeniu znajdowało się bliżej nieznanego wyobrażenie świętego męczennika wykonane ze srebra, być może była to jego figurka: „1 klein silbern Sant Lorentz”³³. Może ono potwierdzać takie właśnie wezwanie świątyni parafialnej.

²⁶ *Księga szosu i wykaz obciążeń mieszkańców Starego Miasta Torunia z lat 1394–1435*, wyd. K. Mikulski, J. Tandecki, A. Czacharowski, Toruń 2002, s. 68.

²⁷ *Ibidem*, s. 79.

²⁸ *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, bearb. v. C.P. Woelky, Danzig 1885, Nr. 365.

²⁹ *Das Ausgabebuch des Marienburger Hauskomturs für die Jahre 1410–1420*, hg. v. W. Ziesemer, Königsberg 1911, s. 68.

³⁰ Zob. E. Kowalczyk, *Toponimia – źródło zaniedbane* [w:] *Ad fontes. O naturze źródła historycznego*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2004, s. 33–47.

³¹ Zob. W. Taszycki, *Das christliche Element in den polnischen Ortsnamen*, „Collectanea Theologica” 1937, Bd. 18, s. 452–476.

³² *Wizytacja biskupstwa sambijskiego z 1569 roku*, wyd. J. Wijaczka, Toruń 2001, s. 219–236.

³³ *Ibidem*, s. 235.

Patron ludzi (imiona)

Obecność kultu św. Wawrzyńca możemy odczytywać także w kontekście nadawanych imion. Przypomnijmy, że chrześcijaństwo było jednym z głównych źródeł, z którego przez wieki je czerpano, poza tym ono także bardzo wyraźnie dowartościowało samo imię oraz moment jego nadania poprzez sakrament chrztu św. Pod względem pochodzenia były to głównie imiona przejęte z Pisma św. oraz imiona świętych męczenników i wyznawców, przede wszystkim z okresu pierwszych wieków chrześcijaństwa³⁴.

W średniowiecznych źródłach odnoszących się do omawianego obszaru spotykamy imię Wawrzyniec. Choć brakuje wyczerpujących badań na temat skali jego występowania, to możemy odwołać się do kilku przykładów. W przypadku środowisk miejskich odnieśmy się do rzeczywistości, którą spotykamy w Starym Mieście Torunia. Odwołamy się do spisów podatkowych z lat 1394 i 1455³⁵. Spis z 1394 r. wymienia 1250 imion męskich, a z 1455 r. nieznacznie więcej – 1265. Spotykamy w nich odpowiednio 86 i 71 rodzajów imion. Pierwsze dziesięć najbardziej popularnych imion w Starym Mieście Torunia na podstawie wskazanego źródła z 1394 r. stanowiły: Johann (284), Nicolaus (227), Peter (153), Heinrich (63), Matthias (38), Herman (35), Jacob (35), Martin (32), Andreas (28) oraz Conrad (28). Imię Lorentz (Wawrzyniec) spotykamy 13 razy (w zestawieniu znajduje się ono na 15. miejscu). Daje to 1,04% częstotliwości występowania pośród wszystkich odnotowanych imion³⁶.

W świetle spisu podatkowego z 1455 r. częstotliwość występowania imienia Lorentz (Wawrzyniec) była znacznie większa. Spotykamy je już na dziewiątym miejscu. Szczegółowe zestawienie wygląda następująco: Johann (239), Nicolaus (190), Peter (95), Matthias (75), Martin (59), Jacob (56), Michael (56), Georg (53) oraz Lorentz (50). W sumie imię Wawrzyniec stanowi aż 3,95% wszystkich imion³⁷. Nie znamy przyczyn zwiększonej popularności tego imienia w połowie XV w. Jednak wyraźnie widać, że diakon męczennik należał do grona popularnych świętych patronów mieszkańców średniowiecznego Torunia.

Odwołajmy się również do badań nad imionami duchowieństwa wchodzącego w średniowieczu w skład pruskich kapituł katedralnych. W 11 przypadkach spotykamy tam imię Wawrzyniec. Znacznie popularniejsze były imiona: Jan (177),

³⁴ Zob. W. Rozyński, *Sancti et Sanctae Dei...*, s. 241 i nn.

³⁵ K. Mikulski, *Pułapka niemożności. Społeczeństwo nowożytnego miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*, Toruń 2004, s. 260–264.

³⁶ *Ibidem*, s. 261.

³⁷ *Ibidem*, s. 263.

Mikołaj (82), Henryk (60) oraz Jakub (22). Nieznacznie więcej kanoników nosiło imiona: Andrzej (17), Piotr (15), Konrad (14), Herman (13), Michał (13), Albert (12–13) oraz Arnold (12), a tyle samo – Marcin (11)³⁸.

Dzwony

Odniesień do kultu św. Wawrzyńca można poszukiwać także na dzwonach. To wyjątkowe przedmioty, związane bardzo mocno z obiektami sakralnymi, które same stały się jednym z przejawów oddawania czci świętym. Każdy większy dzwon otrzymywał w średniowieczu imię, które podkreślało jego wyjątkowość pośród przedmiotów towarzyszących człowiekowi. Przypomnijmy, że w kręgu kultury chrześcijańskiej z imieniem wiązało się głębokie rozumienie sensu istnienia człowieka, a w tym przypadku rzeczy³⁹.

Możemy założyć, że dzwony noszące imię świętego męczennika znajdowały się przynajmniej w niektórych z wymienionych wyżej świątyń oddanych pod jego opiekę. Odwołajmy się do jednego znanego nam przykładu. Dzwon poświęcony św. Wawrzyńcowi znajdował się w kościele na przedmieściach Torunia, któremu patronował tenże święty diakon. Świątynia jednak nie przetrwała do naszych czasów, została rozebrana w 1824 r. Dzwon jednak zachował się, gdyż został przeniesiony do świątyni pofranciszkańskiej, której patronuje Najświętsza Maryja Panna. Z zachowanej inskrypcji wiemy, że dzwon nosi imię św. Wawrzyńca i został odlany w 1386 r. Czytamy w niej bowiem: „ora pro nobis sancte lavrenti anno domini m ccc lxxxvi”⁴⁰. Na dzwonie znajduje się również charakterystyczny wizerunek świętego z kratą w ręku.

Zakończenie

Święty Wawrzyniec diakon i męczennik należał w średniowieczu do grona najpopularniejszych świętych. Ślady jego pamięci spotykamy w całej Europie, w tym także w granicach państwa zakonu krzyżackiego w Prusach. Przywołane przejawy

³⁸ R. Krajniak, *Imiona przedstawicieli duchowieństwa pruskich kapituł katedralnych w średniowieczu. Próba wykorzystania materiału onomastycznego do badań nad kultem świętych*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2011, nr 1 (270), s. 87–89.

³⁹ Zob. H. Fros, F. Sowa, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków 2000.

⁴⁰ W. Rozynkowski, *Dzwony średniowiecznego Torunia i ich funkcje w życiu miasta*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2003, t. 51, nr 1, s. 52; K.M. Kowalski, *Inskrypcje na dzwonach gotyckich w Prusach. Studium z epigrafiki kampanologicznej*, Gdańsk 2006, s. 205, 368.

kultu męczennika to tylko wybrane przykłady, które nie wyczerpują podjętego zagadnienia. Na opracowanie oczekuje wiele szczegółowych wątków, na przykład odwołanie do św. Wawrzyńca w tekstach liturgicznych czy w przedstawieniach w sztuce.

Summary

Waldemar Rozyński (Nicolaus Copernicus University, Toruń), *The cult of St Lawrence the deacon and martyr in the Teutonic Order state in Prussia – selected examples*

The aim of this article is to present selected expressions of the cult of one of the most popular saints of the Middle Ages, namely St Lawrence the deacon and martyr. In territorial terms the text concerns the area of the Teutonic Order state in Prussia. Taking into account the ecclesiastical division, it refers to the areas constituting the following dioceses: Chełmno, Pomezania, Warmian and Sambian. The article refers to the following expressions of the cult of the martyr: presence in liturgy (liturgical calendar), relics, patron of sacral objects, references in topography, toponymy, church bells, patron of people (names). The cited expressions of the cult of the martyr are only selected examples and do not exhaust the subject. There are many detailed themes still to be studied, for example references to St Lawrence in liturgical texts or in artistic representations.